

HOSHIMOVA NIGORA

TDPU tadqiqotchisi

IJODKOR MAHORATI VA BADIY TALQIN

Annotasiya: Maqolada iste'dodli yozuvchi Nazar Eshonqulning "Sharpa" nomli hikoyasi tahlilga tortilgan bo'lib, hikoyada adib konsepsiyasi turli nuqtayi nazardan tahlilga tortilgan, asardagi ramz va timsollar talqini orqali muayyan xulosalar chiqarishga harakat qilingan.

Аннотация: В статье анализируется нормативный рассказ "Шарпа" талантливого писателя Назара Эшанкула, с разных точек зрения анализируется концепция писателя в рассказе, делается попытка сделать определенные выводы через интерпретацию символы и символы в произведении.

Annotation: In the article, the normative story "Sharpa" by the talented writer Nazar Eshanqul is analyzed, the concept of the writer in the story is analyzed from different points of view, and an attempt is made to draw certain conclusions through the interpretation of symbols and symbols in the work.

Nazar Eshonqul asarlarini tahlil qilishni "Evolutsiya" hikoyasi bilan boshlaganman. Bundan avval esa "Bahouddinning iti" va "Maymun yetaklagan odam" asarlarini o'qidim. Bu hikoyalarni o'qir ekanman, dastlab barchasi menga mavhumdek tuyular, asar yashirib turgan sir-u sinoatni yechishga aqlim ojizdek his qilardim. Adib asarlarini o'qishga astoydil bel bog'laganimdan keyin yozuvchi ijodi meni ko'proq qiziqtirar, uning barcha asarlarini o'qib chiqishni niyat qilar edim. Uning, ayniqsa, hikoyalarini katta qiziqish bilan o'qir, mutolaa yakunida qanaqa voqeaning guvohiga aylanar ekanman, deb sabrim chidamasdi. Quyida tahlil qilinayotgan "Sharpa" hikoyasi ham juda ko'p o'qigan hikoyalarimdan biri hisoblanadi. Adib an'anaviylikdan chekinmagan holda yaratilgan nomsiz qahramonning ichki dunyosi, ya'ni hech kimda yo'q olamini tasvirlar ekan, bu dunyoga chaqirilmagan mehmondek "muxlis" tashrif buyuradi. Qahramon xonasida paydo bo'lgan sharpa u bilan birga yashamoqda. Sharpa xuddi chaqirilmagan mehmon edi. Ammo mehmonning ham izzati uch kundir. Muhtaram sharpa esa bundan bexabardek go'yo. Mehmondorchilikni yig'ishtirish istagida emas. Mezbon xonadonini istaganicha vayron qilsa ham, zarracha uyalmaydigan bu mehmon – Sharpa.

Qahramon o'z xonadonida sharpa borligini sezgach, u bilan birga yashay boshlaydi. Qayerdan paydo bo'lgani noma'lum ushbu sharpa uning hayotiga ruxsatsiz suqilib kiradi. Kecha-yu kunduz uni ta'qib qiladi, qo'rqitadi, oromini buzadi. Sharpaning rasmini xayolan chizar ekan, "tishi bordek zaharli yo bo'lmasa Afrika ilonlariga o'xshab faqat bo'g'adigan"dek tasavvur qiladi. Faqat o'zininggina shuuriga singib ketgan sharpa boshqalar oldida ko'rinish bermas, tovush chiqarmas edi. Insoniyatga qon bilan singib ketgan qo'rquv hamisha uning vujudida yashaydi. Shu qo'rquv sabab inson juda ko'p holatlarda jur'atsizlik qilib, hayotini butkul boshqa tomonga o'zgartirib yuboradi. Qahramonni qo'rquvi juda kuchayib boradi, ammo u har doimgidek odatiy qo'rquv emas. Qahramon bevosita shu sharpaning aytganini qiladi. Uning tobe'siga aylanib qoladi. Ayonki, doimiy noma'lum bir xavotir yoki qo'rquv og'ushida bo'lish insonni g'ayrushuururiy voqealar girdobiga boshlaydi. Uning xayolan sharpalar yoxud ins-u jinslar bilan muloqoti psixologik kasallik hisoblanadi. Ilmda gallyutsinasiya deya nomlangan ushbu kasallikning lug'aviy ma'nosiga keladigan bo'lsak, lotinchadan xom xayol, bema'ni, xato degan ma'nolarni bildirib, yo'q narsa va hodisalar-

ning bordek idrok etilishidir. Idrok etilgan yo‘q obrazlar tashqi tasvirga ega bo‘lib, ular borliqda real narsalar kabi o‘rin oladi va shu tufayli bemor bularning rostligiga ishonadi, aslida yo‘q narsalarni qo‘rayotgandek, eshitayotgandek bo‘ladi. Kasallikning kelib chiqish sababi sifatida ruhiy va infeksiyali zararlanishlar, bosh miya shikastlanishlari, alkogolizm bilan bog‘liq psixozlarda, giyohvandlikning ba‘zi xili, ruhiy iztirob va boshqalar sabablar sifatida sanaladi. Kasallikni birinchi bo‘lib aniqlagan fransuz psixiatri Jean Ettiyene kasallikka bemorning atrof-muhitga bo‘lgan munosabati, uning hissiyoti va tafakkurlarining o‘zgarishidir, deya ta’rif berarkan. Gallyutsinasiyaning murakkab turida bemorning ko‘z o‘ngida unga tashlanayotgan hayvon yoki qon ko‘rinishi mumkin. Biz tahlil qilayotgan hikoyamiz qahramonini birinchi tanishishda kasallikning mana shu og‘ir turi bilan og‘rigan deya xulosaga kelishimiz mumkin. Endi shu o‘rinda savol tug‘iladi: qahramonning shunday holatga tushishiga sabab nima bo‘ldi ekan?

Taxminimizcha, yozuvchining har bir asari ijtimoiy-ma’naviy omillar ta’sirida yoziladi. Turli xil ruhiy holat – xoh g‘amginlik, xoh shodlik, yoxud sevgi-muhabbat iztiroblari... Barchasining yuzaga kelishi uchun ma’lum sabablar bo‘ladi, albatta. Mabodo ijtimoiy yondashuv asosida hikoyaning yozilishiga bo‘lgan ta’sirni mustamlaka davri deya olsak, sharpadek qo‘rqinch quroliga ega hukumat bo‘ysundirgan oddiy xalq – qahramon. Tarixan ma’lumki, barchamizning ongimizga singib ketgan mustabid tuzum davri ko‘rinmas sharpadek insonlarni qo‘rquvga solib turgani, chaqirilmagan va izzatini bilmagan mehmon bo‘lgani, xalqni erkidan ayirish yo‘lidagi shiddatli va larzakor harakatlari hikoyada aks etgan, deb baho bera olamiz. Bu birinchi ehtimol, ikkinchisi, ma’naviy asosga ko‘ra yozuvchi ruhiy zo‘riqishga ega qalbning sof psixologik holatini tasvirlashni maqsad qilib olgan bo‘lishi va buning uchun tanlagan qahramonining odatdagilardan farq qiluvchi melanxolik qiyofasini yoritmoqda. Har ikkala holatda ham adibga ijtimoiy-ma’naviy manbalar asos bo‘lgani shubhasiz. Adib o‘z davridagi ruhan ojiz insonlarni asar yozish uchun qahramon sifatida tanlagan bo‘lishi ham mumkin. Bu ehtimolda ham ijtimoiy ta’sirning ahamiyati katta. Zero, har qanday jamiyat bunday insonlardan xoli emas.

Tahlilga qaytamiz. Demak, sharpa u bilan bitta xonada yashamoqda. Bu qo‘rqinchli hayotni tamomlash uchun do‘stini mehmonga taklif qildi. Do‘sti kelgach sharpa har doimgi odati bo‘yicha unga ko‘rinish bermadi. Do‘sti toqati toq bo‘lib qahramon bilan xayrlashayotganda unga shunday so‘zlarni aytadi: “– Bilasanmi? – dedi u eshik oldida sening xayrlashish uchun cho‘zilgan qo‘lingni qattiq siqar ekan. Bu uyda o‘zingdan boshqa hech qanday sharpa yo‘q. Sharpa sensan!” [1:312] Ibratli fikr. Yozuvchi kitobxonni idrok etishga turtki berayotgandek go‘yo.

Vaqtlar o‘tdi. Yigit sharpaga qarshi jang qilish uchun o‘zida kuch topdi va ma’lum bir rejalar tuzdi. Shunga ko‘ra bolaligidan beri tark etmagan odati: devorga qushlarning suratini chiza boshladi. Shu o‘rinda yana bir fikrni keltirib o‘tamiz. “Bolaligidan beri tark etmagan odati devorga qushlarning suratini chizish” jumlasiga to‘xtalamiz. Demak, qahramonni yoshligida ham bunaqa ruhiy holatlar bezovta qilib turgan. Qo‘rquv unga begona emas. Qadimiylar nuqtayi nazaridan qaraydigan bo‘lsak, ilk odamzot tabiatiga jo etilgan qo‘rquv uning keyingi jamiki avlodlarida ham yashamoqdaligini ta’kidlash joiz. Balki, bolalikdagi rasm chizish odatining sharpaga aloqasi ham yo‘qdir, ehtimol, bu ish qahramon uchun qiziqarli mashg‘ulot bo‘lgandir. Bu ham taxminiy bir fikr. Suratda dastlab kichik-kichik qushlar galasining parvozi tasvirlanayotgan bo‘lsa, keyin bitta katta qush surati chiziladi. “Qushning qanotlari parvozdagiday keng yoyilgan, ko‘zlarida qat’iyat va jasorat aks etardi; u shu uchishida butun yer yuzini ko‘tarib uchadigan shahdi bor edi go‘yo; uni parvoz va erkidan boshqa hech narsa qiziqtirmas, u hamma narsadan yuksak va baland edi” [1:313]. Unda qo‘rquv kattalashgani sari erkka bo‘lgan ehtiyojini ham aniq va tiniq ranglarda, jonli qilib tasvirlay boshlaydi. Biroq bu surat ham sharpa tomonidan ayovsizlarcha yo‘q qilinadi. Sharpaga nisbatan ERK jangini bosqichma-bosqich suratlar orqali bildirar ekan, uning keyingi surati “...ko‘m-ko‘k moviy osmon va porlab turgan quyosh...” bo‘ladi. N’yu-York universitetining

dotsenti, Amerika psixologlar assotsiatsiyasi ayol va ruhiy siqilish muammolari bo'yicha faoliyat ko'rsatadigan milliy ishchi guruhining raisi, falsafa doktori Ellen Makgram: "O'z his-tuyg'ularingizni namoyon qilishning eng yaxshi shakli – yozish yoki rasm chizishdir. Agar siz nimadandir siqilsangiz, darrov o'tiring va rasm chizishga kirishing. Shunda sizning ruhiy siqilishingiz qog'ozda qanday aks etishini va undan osongina qutulishingizni ko'rasiz", deb yozar ekan tasvirlarda turli rangli qalamlardan foydalanishni maslahat beradi [2:47]. Asar qahramoni ham o'zidagi kasallikni davolash uchun rasm chizishga beriladi. Shu orqali o'z dardiga davo topmoq istaydi. Bu holni tibbiy nuqtayi nazardan ham instinkt orqali qahramonning o'zini o'zi davolash usuli sifatida baholashimiz mumkin. Ana endi adabiy jihatdan qaraydigan bo'lsak, chizilgan rasmlar – qush, osmon, yulduzlar, quyosh va ko'm-ko'k rang timsollarining hikoyadagi badiiy vazifasiga e'tibor qaratamiz.

Qushlar – jahon xalqlari mifologiyasida katta ahamiyatga ega bo'lib, voqealar jarayonida birdaniga paydo bo'luvchi, qahramonlarga yordam beruvchi va vaziyatni keskin o'zgartiruvchi unsur sifatida qatnashadi. Ular, asosan, ilohiyot bilan odamlar o'rtasidagi ko'priksifatida, yuksaklik va osmon ramzi timsolida talqin qilinadi. Turkiy xalqlar mifologiyasida ham qushlar ilohiy olam bilan muloqot qiluvchi vosita sifatida ifodalangan. Ibn Sinoning "Tayr" qissasida ham insonlarning ruhlari qush timsolida tasvirlanadi. Sino qissasining syujeti asosida asar yaratgan Abu Homid G'azzoliy esa qushlar obrazini tasavvuf yo'lidagi soliklarning Robbisini izlayotgan ko'ngillari timsolida tasvirlaydi. Navoiy asarlaridagi qushlar timsoli zahirida ham folklor motivlari hamda tasavvuf adabiyoti motivlari jo bo'lgan, deyishimiz mumkin. Adib Nazar Eshonqul ham sharqona an'anaviylik asosida folklorda mavjud bo'lgan "vahm, qo'rquv, tashvishlar – hammasi" ni pastda qoldirib uchadigan yordamchi ilohiy qush obrazini asarga kiritadi.

Osmon – bu obrazining timsoliy ma'nosi quyidagicha: barcha ko'tarinki, ma'naviy, ilohiy narsalarning samoviylik bilan bog'lanishi. Asotirlardagi qarashlarda osmonga yetishib bo'lmalik, hamma narsani bilish, ulug'vorlik aks etadi. Osmon yo'qolmaydigan, o'zgarmas, haqiqiy, barcha qarama-qarshiliklardan ustuvor oliy ruh timsoli sifatida ko'rinadi. Ko'p darajali osmon ilohiy kuchlar pog'onasi to'g'risidagi tasavvurlarning in'ikosi sifatida ko'rinadi. Xo'p, hikoyadagi osmon obraziga to'xtaladigan bo'lsak, qo'rquv iskanjasidan ezilgan yurakning chegara bilmas, poyoni yo'q Samo bilan bir bo'lmoq istagi osmon tasvirini chizishga undaydi. Tun va zulmat o'rnini egallagan osmon va quyoshga abadiylik qasamyodini qabul qildirmoq istaydi...

"Sen o'zingning kichkina osmoningni va quyoshingni topgan eding. Osmonga yaqin, osmon bilan yashash qanday lazzatli edi!" [1:315].

Yulduzlar – ko'p ma'noli timsol. U abadiylik, nur, yuksak intilishlar, ideallar ramzi. Turli an'analarda har bir kishining o'z yulduzi bor, u bilan birga tug'iladi va o'ladi, deb hisoblangan. Yulduz tun bilan qiyoslanadi, biroq zulmat kuchlariga qarshi chiqadigan ruh kuchlarini ham mujassamlashtiradi. Shuningdek, ilohiy ulug'vorlik ramzi ham. [4:23]. Hikoyamiz qahramoni ham o'z yulduziga ega, garchi yulduzlar olislardan ko'rinsa-da, ularning yog'dusi hali so'nimgan, ular nur taratmoqda. Bu esa o'z xojasiga sadoqatli quldek yigitni mamnun etmoqda. Yulduzning nuri so'nmas ekan, uning ham ERK to'la yuragi urishdan to'xtamaydi. O'z saltanatida yulduzlar ichra yarim hilol misol umrguzaronlik qilajak...

Quyosh – hayot ramzi [2:14].

Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarida ham quyosh obrazi tasvirlangan bo'lib, uning barcha xususiyatlari mamlakatning adolatli hukmdori Kuntug'diga ko'chirilgan. Kuntug'di ham quyoshdek butun yurtga bir xil ziyo taratishi, xalqni mehr-muruvvati ila izg'irindan himoya qilishi, uning adolatidan el-ulus mamnun bo'lishi aks etadi. Nazar Eshonqul esa quyoshni suratdagi bir detal sifatida asarga kiritadi. Ammo o'sha birgina quyosh timsoli qahramon xonadonida yuz berayotgan, adolatning ostonasidan hatlamagan sharpaning yovuzliklariga tom ma'noda adolat bi-

lan yakun yasagani, zulmatning ortga chekinishga majbur qilganini o'quvchi ongiga singdirmoqchi bo'ladi.

Ko'm-ko'k rang – osmon, dengiz rangi, shuningdek, shimol xalqlarida sovuq va soya rangini, sharqliklar uchun cheksizlik hamda mangulikni anglatadi. Kubro ta'limotiga ko'ra, u ehsonni, yangi hayotning boshlanishini, gunohlardan poklanishni ifodalaydi [3:122].

Qahramon chizgan suratdagi barcha rangga oid detallarning timsoliy ma'nolarini ko'rib chiqqach suratning badiiy vazifasi oydinlashadi. Surat o'zidagi barcha poetik unsurlari bilan yaxlit holda qahramonni zulmatdan olib chiquvchi, samolardagi ilohiy muhabbatga eltuvchi fazoviy arava misol uning hayoti uchun suv va havo kabi zaruriyatlar qatoriga qo'shilib qolgan edi.

Hikoya yakunida esa sharpa qahramonni mahv etadi. Uning saltanatiga yakka hukmronlik qiladi. Nomsiz yaratilgan qahramon buyog'iga erksiz yashashga mahkum edi. Hikoyadagi bunday pessimistik yakun kitobxon qalbiga og'ir botib, noxush taassurotlar uyg'otadi.

Shunga ko'ra hikoyani o'qigan har bir kitobxon o'z xulosa va talqiniga ega bo'ladi: kimdir qahramon qismati bilan tanishib umidsizlikka tushsa, kimdir o'z xarakter xususiyatidan kelib chiqib optimistik xayollarga beriladi, o'zicha hikoyadagi ramz va timsollardan umidbaxsh ma'nolar topadi, beorom qalbiga taskin beradi; kimdir hayotning naqadar shafqatsizligini o'ylab falsafiy xayollarga berilsa, kimdir qalbi ozor chekkani uchun yozuvchini mehrsizligi uchun ayblay boshlaydi... Xullas, hikoya hech kimni befarq qoldirmaydi. Adibning maqsadi ham shudir, ehtimol.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. *Eshonqul N. Saylanma, I jild. – Toshkent. 2022.*
2. *Bulatov S. Rang psixologiyasi. – Toshkent. 2020.*
3. *Bulatov S. San'at asarlarining mohiyatini anglash psixologiyasi. – Toshkent. 2013.*
4. *Mingboyeva D. Timsollar tilsimi. –Toshkent. 2007.*